

A fiatalkorúak büntetés-végrehajtása a XX. század első felében

A fiatalkorúak a Csemegi-kódex szabályozásában

A klasszikus büntetőjog talaján álló **Csemegi-kódex**ben a fiatalkorúak büntetőjogi helyzetét szabályozó rendelkezések így a büntetési rendszer és a büntetés-végrehajtás tekintetében lényegében azonosak voltak a kódex általános, a felnőttekre vonatkozó szabályozásával.

Ez az azonosság többek között azt jelentette, hogy a 12-16 éves fiatalkorúak ugyan a felnőtteknél enyhébb (fegyház helyett börtön, börtön helyett fogház, fogház helyett elzárás), de nem másfajta szabadságvesztés-büntetési nemek voltak alkalmazhatók, végrehajtásuk pedig a felnőttekkel azonos intézetekben de azoktól elkülönítve történt. A 16. életév feletti elítéltek pedig már semmiféle megkülönböztető bánásmódban nem részesültek.

A kódex azonban a fiatalkorúaknak egy új büntetőjogi jogkövetkezményét vezette be: a javítóintézetet. A kódex szűkszavú rendelkezései mindössze arra terjedtek ki, hogy a fogházra ítélt, de életük 20. életévét túl nem haladott egyénekre nézve megengedi, hogy fogházbüntetésükből hat hónapot, amit különben magánelzárásban kellene kitölteniük, javítóintézetben töltsenek, illetve a 12-16 éves korban lévők, ha a bűncselekmény bűnösségének felismerésére szükséges belátással nem bírnak, javítóintézetbe helyezhetők, de ott 20. életévükön túl nem tarthatók.

A javító-nevelés az eleinte kedvezőtlen fogadtatása ellenére a fiatalkorúak máig

funkcionáló intézménye lett. Bevezetését és fennmaradását számos tényező segítette. A XIX. század utolsó évtizedeiben már világossá vált, hogy a gyermek- és fiatalkorúak növekvő kriminalitása átfogó szociálpolitikai intézkedéseket sürget. Felismerték, hogy a fiatalkori bűnözés ellen nem elegendő a büntetőjogi represszió, olyan állami beavatkozásra is szükség van, amely megelőzi, megakadályozza a fiatalok kriminálissá válását. E célt szolgálták azok a kezdeti törekvések, amelyek a szervezett gyermekvédelem ügyének felkarolására irányultak, továbbá e törekvések jegyében került előtérbe a fejlettebb nyugat-európai államokban már széles körben elterjedt javítóintézet gondolata.

A **Csemegi-kódex** hatálybalépésekor, a nyugat-európai államok többsége a javítóintézetet (javítóház, javító iskola stb.), a belátási képességgel (discernement) nem rendelkező fiatalkorú bűnelkövetők befogadására alkalmazta. Általános felfogás a serdülőkort a problematikus beszámítás életkorának tekintette. *„Az a fiatal, aki a cselekménye bűnösségének felismerésére szükséges belátással nem rendelkezett, büntetésre nem volt ítélhető, de javítóintézetbe helyezéséről kellett gondoskodni, ha a rosszra való hajlama, elhanyagolt vagy helytelen nevelése, vagy szomorú családi és társadalmi helyzete miatt eddigi életviszonyai közé a szellemi és erkölcsi romlás veszélye nélkül vissza nem bocsátható.”*

E felfogás tehát a javítóintézetet nem tekintette büntetésnek, hanem olyan preventív beavatkozásnak, amely alkalmas a fiatalko-

rú életpályájának idejekorán történő kiigazítására. A beavatkozás egyik feladata volt kiemelni a fiatalkorút addigi káros környezetéből, másik követelménye pedig a korábbi hibás nevelés sikeres korrekciója volt. A javítóintézetek elsődlegesen szociálpolitikai fogantatását jelzi, hogy keletkezésük korai időszakában nem csupán bűncselekményeket elkövető, hanem elhagyott, csavargó, vagy a szülők kérelmére beutalt fiatalkorúak befogadását is ellátta.

Az első javítóintézet létesítésére 1884-ben került sor Aszódon, ezt követte 1886-ban a kolozsvári, 1890-ben a rákospalotai (lányok részére), 1895-ben a székesfehérvári, végül 1903-ban a kassai javítóintézetek felállítása. Az öt intézet befogadóképessége mindössze 980 férőhely volt, elhelyezési gondok azonban csak a 90-es évektől jelentkeztek (Finkey Ferenc megítélése szerint ekkor a fiatalkorú bűnelkövetők létszáma már 8-10. 000 körül ingadozott). Az elhelyezés ekkortól egyre növekvő nehézségeit tetézte, hogy megfelelő számú intézet nem lévén javítóintézetek fogadták be a bíróság által beutalt bűnelkövető fiatalkorúakon kívül a szülők vagy a gyám kérelmére azokat a fiatalokat is, akiknél huzamosabb ideig tartó kényszernevelés mutatkozott indokoltnak.

A javítóintézetek az Igazságügyi Minisztérium felügyelete alatt álltak, élükön a kinevezett igazgatóval. Az intézet tiszti személyzetéhez a családfők, a tanítók, a lelkészek, az orvos, gondnok és a tiszti írnok tartoztak. Az intézet működésének minden lényeges kérdésében a havonta üléselő házi tanács foglalt állást. Tagjai az igazgató elnökletével, az intézet egész tiszti személyzete voltak. Az intézeti tanács meghallgatása alapján döntött az igazgató többek között a növendékek munkajuttalom-díjának megál-

apításáról, kísérleti kihelyezésükről, továbbá a növendékek nevelése, munkáltatása során felmerülő bármilyen kérdésben.

A javítóintézetekbe 1884-1898 között 1291 növendéket fogadtak be. A befogadás 30, 8 %-a szülő vagy gyám kérelmére, a többi esetben hatósági rendelkezésre vagy bírói ítéletre történt. Az átlagos tartási időtartam 2, 9 év volt. A növendékek közül 447 főt kísérletileg, a többit véglegesen bocsátották el.

A javítóintézetek határendszerre minden kezdetlegessége és hiányossága ellenére pedagógiai tartalmú volt. Az intézetek megjelenése egyszeriben felpezsdítette a pedagógusok, pszichológusok érdeklődését, akik lendületes fejlődésben lévő tudományuk egyik alkalmazási területét vélték felfedezni a bűnelkövetők sajátos bűnügyi pedagógiai (pszichológiai) kezelésében. Sajnálatos módon köztük és a büntetés-végrehajtás elméletét uraló jogász-szakemberek között a vizsgált időszakban nem jött létre egymás tevékenységét indukáló, ösztönző együttműködés. Mindenesetre a múlt század utolsó negyede, e század eleje, a bűnügyi pedagógia és az inadaptáltak pszichológiája megalapozásának időszaka volt, amelyet neves szakemberek: Ranschburg Pál, Éltes Mátyás, Kármán Elemér, Ganyó Vilmos, Vágó Károly munkásságának magas színvonalára fémjelez.

A pozitivisták bűnügyi politika hatása a fiatalkorúak büntetőjogára és büntetés-végrehajtására

A századforduló idején a megnövekedett bűnözés elleni eredményesebb fellépés sürgető szüksége, valamint a társadalomtudományok fejlődése mentén megjelenő új felismerések a bűnügyi politika módosítását igényelték. Az ennek jegyében fellépő re-

formirányzatok heves támadást indítottak a klasszikus büntetőjogi iskola tanain alapuló Btk. és annak büntetési rendszere ellen.

A korabeli magyar büntetőjog tudományt erőteljesen megosztó vita jóformán csak egyetlen kérdésben nem éleződött ki: a fiatalok tekintetében. A velük szemben alkalmazható büntetőjogi jogkövetkezmények rendszerét ugyanis a tudományos közvélemény olyannyira avultnak, kialakulatlanoknak, nem kevésbé hatástalannak ítélte, hogy e téren maradéktalanul megvalósulhattak a büntetőjogi reformmozgalom javaslatai. Az új bűnügyi politikát előkészítő reformirányzatok vezéreszméi a meghatározottság, a célszerűség, a különleges célú megelőző gondolatok, valamint a tettes-központi szemlélet számára mintegy megvalósítási laboratóriumként kínálkozott a veszélyeztetett, züllésnek indult, továbbá az antiszociális gyermek- és fiatalok kezelése.

A társadalmi normáktól eltérő, a társadalom számára nemkívánatos irányban fejlődő gyermek- és fiatalokkal szembeni megelőző fellépés, a századelő haladó intézkedései közé sorolható. Különösen annak értékelhető akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a gyermek- és ifjúságvédelem a szociálpolitika és a bűnügyi politika olyan érintkezési pontja lett, amely a mentés, a javítás érdekében összefogásra mozgósította a büntetőjogászokat, a pedagógusokat, a pszichológusokat, kiszélesítette és összehangolta az érintett állami és társadalmi szervek és szervezetek tevékenységét.

A fiatalok megkülönböztetett büntetőjogi kezelését bevezető 1908. évi XXXVI. törvény (I. büntetőnovella, a továbbiakban: Bn.) a szociológiai iskola eszmevilágát képviselve fordult szembe a klasszikus tanokkal. A Bn. hatálybalépésével a fiatalok

büntetőjogában, de ezzel együtt büntetés-végrehajtásában is éles fordulat következett be. E fordulat uralkodó vonása az volt, hogy a büntetés hagyományos, megtorlásra irányuló formáinak helyébe a tettes jövőbeli magatartásának meghatározására alkalmas bűnügyi pedagógiai tartalmú jogkövetkezmények léptek. Egyidejűleg hazánkban először indult kísérlet arra, hogy a fiataloknak a társadalomba történő visszavezetése érdekében a büntető anyagi- és eljárásjogi intézmények, a büntetés-végrehajtás, végül pedig a pártfogói mozgalom azonos elvi alapról, komplex módon lépjen fel.

A Bn. a fiatalkorúság alsó korhatárát változatlanul a 12. életévben jelölte meg, felső korhatárát azonban 18. életévre emelte. Gyökeresen megváltoztatta a fiatalokra alkalmazható büntetések rendszerét. Eltörölte a Btk. 85. §-ában foglalt redukált büntetési tételeket, kiiktatta a börtön- és pénzbüntéseket. Helyettük két új „*erkölcsi büntetés*” a dorgálást és a próbára bocsátást hozott létre, megerősítette a javító-nevelést és a fiatalokra a végső esetben kiszabható legszigorúbb büntetesként a fogház és államfogház alkalmazását vezette be.

A törvény a büntetés alkalmazásának irányelveiben is hűségesen követte a reformeszméket. Általában eltekint az elkövetett bűncselekmény súlyától és elsősorban a fiatalok bűnelkövető egyéniségét állítja előtérbe. Ennek érdekében teljes szabadságot biztosított az ítélező bírónak, hogy a fiatalok egyéniségét, értelmi és erkölcsi fejlettségének fokát, életviszonyait és az eset összes körülményeit mérlegelve az intézkedések (dorgálás, próbára bocsátás, javító-nevelés, fogház vagy államfogház) közül azt válassza, amely a fiatalok jövőbeli magaviselete és erkölcsi fejlődése szempontjából kívánatosnak mutatkozik.

A reformeszmék a büntetési rendszer elleni leglátványosabb győzelmüket kétségtelesenül a fiatalok szabadságvesztés-büntetésének radikális módosításában vívták ki. A reformtörekvések azt követelték, hogy a szabadságvesztés időtartama nyújtson lehetőséget a fiatalok átalakítására, tartalma pedig – főképpen a munkára, életmódra szoktatás és a szakmai felkészítés hangsúlyozásával – növelje a társadalomba beilleszkedés jövőbeli esélyeit. A Bn. a külön felállítandó fiatalok fogháza létrehozásával maradéktalanul méltányolta a fenti követeléseket. E rendelkezéssel gyakorlatilag is szétválasztotta a fiatalok szabadságvesztésének végrehajtását a felnőttekétől, megteremtve ezzel egy sajátos végrehajtási rend kialakításának feltételeit.

A fiatalokkal kapcsolatos büntetőjogi gondolkodás gyökeres átalakulását jelezte az is, hogy a fogházbüntetést a törvényhozó afféle végső érvként vette számba. A Bn. miniszteri indoklása szerint a fogházbüntetésre, mint szigorúbb intézkedésre végső esetben, mikor az erkölcsileg és értelmileg fejlett fiatalok bűncselekménye nagyobb fokú romlottságról, rosszakaratról, viselkedése különös makacsságáról tesz tanúságot, van szükség. A törvény külön kiemelte, hogy a 15. életévüket még be nem töltött fiatalok ellen fogházbüntetés csak a legsúlyosabb esetben állapítható meg. A fiatalok átalakításához szükséges időtartamot a bíróság a kiszabható generális minimum (15 nap) és generális maximum (5, illetve 10 év) között elsősorban nem a cselekmény súlyára, hanem az elkövető személyére tekintettel szabhatta ki. Ez a bíró kezébe azt a lehetőséget adta, hogy a büntetés tartamát a fiatalok várhatóan eredményes személyiségváltozással járó büntetés-végrehajtáshoz igazítja.

A fiatalok szabadságvesztés-büntetésének büntetőjogi reformja új szemléletet igényelt a büntetés-végrehajtástól is. A pedagógiai tartalmú fogházbüntetés hatékony realizálása felhasználható hazai tapasztalatok híján ismét arra készítette az igazságügyi kormányzatot, hogy a külföldi modellek közül válassza ki a legmegfelelőbbet.

A legvonzóbb modell a századforduló táján Európa-szerte, de a honi szakirodalomban is lelkesen aposztrofált észak-amerikai Reformatory volt, amelynek lényegét, működését elsősorban Finkey Ferenc műveiből ismerhették meg a szakemberek. Végrehajtási rendszerének alapját a jelentős szellemi (iskolai és szakmai oktatás) és fizikai (munkavégzés, testnevelés és katonai oktatás) terhelést igénylő követelményrendszer adta, középpontjában a munkára neveléssel és szakmai felkészítéssel. A beutalás határozatlan időtartamra szólt. A követelmények teljesítésének hajtóerejét a beutaltak közvetlenül érdekelte tétele biztosította előmenetelükben és szabadulásukban. A rendszer haladó jellegét (a büntetési időtartam előrehaladtával a végrehajtás körülményeinek fokozatos közelítését a szabad élet feltételei felé) a beutaltak teljesítményéhez kötötték.

Az amerikai modell a külföldi, így a magyar szakemberek elismerését nem csupán a beválásáról, hatékonyságáról elterjedt hírek erősítették, de könnyen áttekinthető, célszerű, haladó szisztémája is vonzó volt. A jól átgondolt, de rendkívül kemény követelményrendszer, a beutaltak közvetlen érdekelte tétele ennek teljesítésében, egyidejűleg látszott képviselni a jótékony korrekciós és a büntetéssel együtt járó szükséges rossz hatásokat.

A magyar fiatalok fogház-szisztémája ezek után sajátosan alakult ki: megtar-

tották, sőt dúsitották a felnőtt korúaknál bevezetett angol fokozatos rendszer elemeit (szakok), erre építették a Reformatory ugyancsak élenjáró osztályrendszerét (osztályok), mindezt pedig beleágyzták a foglyok előélete szerint kialakított csoportok számára külön-külön létrehozott rezsimékbe.

Az igazságügyi kormányzat a fiatalok fogházbüntetésének lényegét pragmatikusan fogta fel: a fogház minden eszközét, hatását arra kell koncentrálni, hogy a fiatalok a jövőbeli megélhetésének alapjául szolgáló rendszeres munkavégzésre szoktassa, a munkát erkölcsi kötelességként elfogadtassa és számára hasznavehető szakmai felkészítést, nyújtson.

A végrehajtás eszközei, mint az iskolai, a vallás-erkölcsi oktatás, valamint a foglalkoztatás így lényegében a munkára nevelés értelmi, erkölcsi és gyakorlati segítőivé váltak.

A fokozatos rendszer utolsó szakja a feltételes szabadság volt, amely a Bn. felfogása szerint képes megóvni a még ingatag fiatalkorúakat a fogházból a szabad életbe nyíló hirtelen változás káros hatásaitól.

A feltételes szabadságra bocsátást fogházbüntetésé kétharmad részének kitöltése után maga a fiatalok fogoly vagy törvényes képviselője kérelmezhetette. A feltételes szabadságra bocsátás ügyében a fogház vezetője javaslatát a fiatalok felügyelő hatósága útján a döntésre jogosult igazságügy-miniszterhez terjesztette fel. A feltételes szabadságra bocsátottak magatartási előírásai azonosak voltak a javítóintézetből kísérleti kihelyezésre bocsátott fiatalokéval. Felügyeletüket a fogház vezetője és a felügyelő hatóság által kirendelt pártfogók látták el.

A fiatalok tettes-büntetőjogának sajátos intézményeként hozták létre az ún. utólagos javító-nevelést. Ennek elrendelésé-

ről a bíróság vagy a fogházbüntetést megállapító ítéletében, vagy a fogházbüntetés kiállása után a felügyelő hatóság javaslatára végzésben rendelkezett. E speciális intézkedés bevezetésének elvi indoka az volt, hogy ha a határozott tartamú fogházbüntetés egyébként tág határok között kiszabható büntetési tartama még mindig nem lenne elegendő a fiatalok megjavításához, további nevelés céljából javítóintézetbe legyen szállítható. Az utólagos javító-nevelés csak a fogházbüntetés végleges letöltése után kezdődhetett, végrehajtása a javítóintézeti szabályok alapján történt.

A századforduló reformmozgalma nem csupán a fiatalok büntető anyagi, eljárási és végrehajtási jogának korszerűsítésére törekedett, de lelkesen felkarolta, elvi-elméleti támogatást nyújtott az ún. pártfogómozgalomnak is. Ennek magyarázata az volt, hogy felismerték: a fiatalok bűnözés csökkentése, a bűncselekmények megelőzése nem lehet csupán szűk körű állami feladat, széles társadalmi összefogásra van szükség.

A pártfogómozgalom főképpen gyermek- és fiatalok támogatására vállalkozott, közülük is az elhagyott, illetve az erkölcsi romlás veszélyének kitétt, vagy más bűncselekményt, elkövetettek, a javítóintézetből és a szabadságvesztés-büntetésből szabadulókát kísérte figyelemmel. De segítséget nyújtott a szabadságvesztésüket töltők családtagjainak is. E mozgalom azonban éppen társadalmi jellegénél fogva számos kérdés megoldásában azért nem léphetett fel sikeresen, mert nem rendelkezett hatósági jogosítványokkal. A Bn. ezt a hiányt pótolta, amikor létrehozta a fiatalok felügyelő hatóságát. A hatóság tagjainak egy része hivatalból, más része az igazságügyi miniszter megbízásából tevékenykedett.

A hatóság feladatai voltak különösen:

- a javítóintézetekben és a fiatalkorúak fogházaiban felügyelt a végrehajtás szabályainak megtartására;
- véleményt nyilvánított fiatalkorúak kísérleti kihelyezése és a feltételes szabadon bocsátás kérdésében;
- közreműködött a kísérletileg kihelyezett és feltételes szabadságra bocsátott fiatalkorúak elhelyezésében és a felletük álló fiatalkorúak utólagos javító-nevelésének elrendelése iránt.

A Bn. és végrehajtási rendelkezései 1910. január 1-jén léptek hatályba. Az igazságügyi kormányzat feladata most már a megvalósítás feltételeinek biztosítása lett. A nehezebben, nagyobb erőfeszítésekkel létrehozható intézménynek kétségtelenül a fiatalkorú fogház-hálózat kialakítása mutatkozott, ahol a végrehajtásnak mind az elméleti, mind a gyakorlati szakemberei híján voltak még a megfelelő tapasztalatoknak. Nem így a javítóintézetek esetében, amelyek a Bn. hatálybalépésének évében már negyedszázados múlttal rendelkeztek és a szakirodalomban helyenként még mindig fel-felbukkanó kétségek ellenére széles körű elismertségben, részesültek.

Az igazságügyi kormányzat a növekvő gyermek- és fiatalkori bűnözés elleni harc fontos eszközének tekintett javítóintézeti hálózatot példátlan erőfeszítéssel bővítette: míg, az 1903-ig létesített öt javítóintézet befogadóképessége 980 férőhely volt, 1912-ben az állam- és magán javítóintézetek már 3250 fő befogadására voltak alkalmasak. Ezt úgy alakították ki, hogy a meglévő öt intézet férőhely-számát mintegy 1200-zal növelték, ezen kívül 1912-ben további két javítóintézetet létesítettek (Szamosújvár, Budapest) összesen 870 férőhellyel.

A Bn. felhatalmazása alapján javító-nevelésre nemcsak a fenti intézetek, hanem az igazságügyi kormányzat által létesített, illetve arra kijelölt gyermekmenhelyek, nevelőintézetek, továbbá testületek, egyesületek és magánosok telepei és intézetei is felhasználhatók voltak. Ez utóbbiaknak gyűjtőnevelőn magán-intézeteknek sajátos jogállást biztosítottak: elsősorban fenntartójuknak voltak alárendelve, míg működésük felett az igazságügyi miniszter gyakorolt szakmai felügyeletet.

A Bn. életbeléptetésének küszöbén az igazságügyi kormányzat arra készült fel, hogy a fiatalkorúakkal szemben alkalmazható intézkedések gerince a javító-nevelés lesz. 1913-ban immár három év ítélkezési gyakorlat adatainak birtokában már látható volt, hogy e várakozás nem valósul meg. Míg 1910-ben az alkalmazott intézkedéseknek még 15%-a volt a javító nevelés, addig 1911-ben mindössze 8,5%, 1912-ben 9%. Ugyanakkor ugrásszerűen megnőtt a dorgálások aránya (1910: 65%, 1911: 60%, 1912: 61%).

A felnőtt korúaktól elkülönített fogházbüntetések végrehajtása arra vezette az igazságügyi kormányzatot, hogy – elsősorban a kisebb befogadóképességű – törvényszéki fogházak közül jelöljön ki főügyészségi székhelyenként fiatalkorúak befogadására alkalmas intézeteket. 1910 végéig tizenhárom ilyen intézet kijelölése történt meg (Budapest, Nyíregyháza, Győr, Kassa, Kolozsvár, Marosvásárhely, Brassó, Gyula, Pécs, Pozsony, Nyitra, Zombor és Lugas), amelyeknek teljes befogadóképessége 1200 férőhely volt (ebből 300 lányok részére kialakítva).

Az új fogház-szisztema életbeléptetésétől számított egy év múlva részben az ítélkezési gyakorlat, részben a fogházi vezetők érté-

kelése alapján a rendszer működésére nézve már bizonyos következtetések kialakíthatók voltak. Ezek azonban többségében kedvezőtlenek, a törvényhozó szándékától távol esőnek tünnek. A törvényhozó elképzelése ugyanis olyan ítélkezési gyakorlat inspirálására irányult, amely a fogházbüntetést tartamában is alkalmassá teszi a nevelő hatások érvényesítéséhez. A bírói gyakorlat azonban nem tudván elszakadni a korábbi tett-arányos ítélkezés jól bejárt formuláitól tartamukat tekintve többségében rövid ítéleteket hozott. Így az igazságügyi kormányzat gondos előkészületei, amelyek átlagosan másfél-kettő év tartamú ítéletekkel számolva alakították ki a fiatalkorúak fogház-hálózatát, feleslegesnek bizonyultak.

Az új szabályozás a legnagyobb próbatétel elé a fiatalkorúak számára kijelölt fogházak személyzetét állította. A korábban a felnőtt korúak büntetés-végrehajtását ellátó intézetek biztonságra, fegyelemre bejártott reguláját váratlanul és felkészületlenül érte a fogház-reform. A szakok, osztályok működésének élenjáró mechanizmusa a csoportok, kialakította rezsimek keretein belül, mindez a fiatalkorúak átalakításának célzattal igényelte volna az elítéltek újféle, pedagógiai tudatosságú megközelítését. Míg azonban a javítóintézetek tevékenysége mentén már felhalmozódhattak bizonyos pedagógiai tapasztalatok (és ezek elemzését egy kezdetleges elmélet is ellátta), a fogházszemélyzet csaknem teljesen felkészületlenül állt. A fogházak működési zavarát fokozta, hogy a bíróságok fentebb említett ítélkezési gyakorlata folytán a fiatalkorú foglyok fluktuációja rendkívül nagy volt, ezen kívül, akikkel valóban elkezdhető lett volna az új szisztéma szerinti munka, egy-egy fogházban alig haladta meg a 20-30-as létszámot.

Bármennyire is konstruktívak voltak a szándékos, belőlük miként a reform egész fogház-felfogásából hiányzott a magyar fogházviszonyok reális ismeretek, tárgyi és szellemi teherbíró-képességének objektív megítélése. Az íróasztalok mögött megálmodott elvek, mint már annyiszor a büntetés-végrehajtás történetében a gyakorlatba fordításukkor a börtönviszonyok makacs próbakövének zúzódtak szét. A törvényhozás jó szándéka, világszínvonalú felkészültsége kevésnek bizonyul, ha nincs olyan szakapparátus, akikkel az igazságszolgáltatás jól kimódolt útján végig lehet jámi, vagy ha az amúgy is örökké pénztelenséggel küszködő ország elfordul a rabok helyzete jobbításának anyagi finanszírozásától.

Volt-e értelme e bonyolult fogház-rendszer fenntartani? Nyilvánvalóan nem. Ez volt az igazságügyi miniszter megállapítása, amikor 1913 elején néhány fogházban megfordulván gyors elhatározásra jutott: az egy évnél hosszabb ítéletű fiatalkorúak egy országos fogházba összevonása felől rendelkezett. A fiatalkorúak elhelyezését 1913 nyaratól egyelőre jobb híján a Budapesti Gyűjtőfogház látta el. E megoldás nagy hátránya az volt, hogy fel kellett adni a fiatalkorúak önálló fogházának ideáját, a gyűjtőfogház ugyanis nagyszámú felnőtt korú elítéltet is fogva tartott. Ennél is fontosabbnak tűnt a gyakorlatban megvalósíthatatlanul bonyolult szisztéma egyszerűsítése. A miniszter a korábbi fogházrendelet módosítására kényszerült: megszüntette az elítélteknek csoportba sorolását, egyszerűsítette az osztályrendszert és a büntetésnek szakokra osztályozását. A módosított szisztéma szerint a fiatalkorút legfeljebb 30 napig tartó magánelzárásban megfigyelés alatt kellett tartani, azután kerülhetett közösségbe. A magánelzárás után a fogoly a szigorúbb II.

osztályba került, ahol szorgalommal, jó magaviselettel szerezhetett érdemet arra, hogy a házi tanács határozata alapján az I. osztályba jusson. A két osztály egymástól elkülönítették, rezsimjüket differenciálták.

A fiataikorúak anyagi büntetőjogának korszerűsítését a törvényhozás által régóta tervbe vett, a szakirodalomban pedig egyre sürgetőbben követelt eljárásjogi reform követte. Az 1913. évi törvény a fiataikorúak bíróságáról (a továbbiakban: Fb.) 1914-től minden büntető hatáskörrel rendelkező törvényszéken létrehozta a fiataikorúak önálló büntetőbíróságát. Ezekhez a bíróságokhoz az igazságügy miniszter jelölt ki bírakat, akik egyes bíróságként első fokon jártak el a fiataikorúak bűnügyeiben. E különleges bíróságok létesítését a fiataikorúak esetében alkalmazandó, a klasszikus iskola tett arányos ítélkezési gyakorlatával szakító, a megelőzés elvét intézményesítő különleges ítélkezési gyakorlat bevezetése indokolta. A fiataikorúakkal kapcsolatos ítélkezés alap gondolata a nevelés, a mentés, a megelőzés volt. Mint az Fb. indoklásában kifejti: „Amint az új anyagi jogszabályok a fősúlyt a nevelésre fektetik, úgy az alaki jogszabályoknak sem feladata többé, hogy a bírót egyegy vád tárgyává tett tényállás minden apró részletének felderítésére kötelezzék. A főcél itt a cselekménnyel való vonatkozásban az egyéniség megismerése.” A fiataikorúak bírójának tehát a terhelt jövőbeli magaviselete, fejlődése érdekében kellett a legcélravezetőbb intézkedést megtalálnia, ehhez azonban megbízható ismeretekkel kellett rendelkeznie, különösen a fiataikorú erkölcsi és értelmi állapotáról, életviszonyairól, környezetéről, amelyben nevelkedett. A fiataikorú körülményeinek megismeréséhez szükséges információkat a bíró megbízása alapján eljáró pártfogó tisztviselő, vagy erre a célra je-

lentkező más alkalmas személy esetleg a pártfogó egyesület tagja szolgáltatotta környezettanulmányában.

A fiataikorúak ellen alkalmazható szankciókat a Bn. és az Fb. intézkedéseknek nevezte, amelyek között büntetéseket és nevelőintézkedéseket különböztettek meg. Mint Heller Erik e szankciókról kifejtette: „A büntetések lényegüknek megfelelően megtorló jellegűek, azonban... fiataikorúval szemben megtorlást csak akkor lehet, de viszont akkor kell is alkalmazni, ha ettől lehet leginkább speciálpreventív hatást várni. A nevelőintézkedések nélkülözik a megtorló jellegét és egész lényegük a speciális prevencióban áll, ennek eszközei közül a javítás az, amely szerephez jut...” Az Fb. hatálybalépése után a fiataikorúakra vonatkozó szankciórendszer az alábbi módon alakult:

- büntetések voltak: a) dorgálás, b) fogház, c) államfogház, d) elzárás, e) pénzbüntetés,
- nevelőintézkedések voltak: a) házi felügyelet, b) házi vagy iskolai fenytés, c) próbára bocsátás, d) javítónevelés, c) a bíróság helyiségében való őrizetben tartás, f) az eljárás megszüntetése, g) fegyelmi fenytés.

Az Fb. szerint a fiataikorú ügyében hozott ítéletben a bíróság az intézkedések bármelyikét alkalmazhatta, tekintet nélkül a megvalósított bűncselekményt fenyegető szankcióra. Az Fb. további, anyagi jogi rendelkezéseket is tartalmazott: így a fogházbüntetés felső határát 10-ről 15 évre emelte a 15. évét betöltötték esetében, ha cselekményükre a törvény halál- vagy életfogytig tartó fogházbüntetést állapított meg.

Az Fb. a fiataikorú terhelttel szembeni eljárásban is számos óvó, nevelő célzatú egyszerűsítést engedett. Így például a bíró, ha megismerte a fiataikorúnak a normálistól el-

térő fejlődésének előidéző okait, akár tárgyalás nélkül is megállapíthatta a legmegfelelőbb javító-nevelőintézkedést. Tárgyalás kitűzése esetén pedig a nyilvánosság csökkentését, esetleg teljes kizárását is elrendelhetette.

Mind a jogi, mind pedig a pedagógiai szakirodalom mellett, hogy lelkesen üdvözölte e kivételes büntetőítélkezés célszerűségét, féltő aggodalommal tekintett a fiatalkorúak bíróságainak akadozó működésére. Ennek oka az volt, hogy a jövőbe tekintő új típusú ítélkezés egészen más gondolkodást, nem kevésbé alapos pszichológiai, pedagógiai, szociális felkészültséget igényelt a bíraktól. Ez az aggodalom miként azt a későbbi évek működési zavarai felszínre hozták nem volt teljesen alaptalan.

Az Fb. fiatalkorúak kriminalitása elleni küzdelemben széles körű megelőző intézkedésekre teremtett jogalapot a bíróságok számára. Ez, a büntetőhatóságok jellegét jelentősen átalakító reform a bíróságok számára beavatkozási lehetőséget teremtett a jogi viszonyokon túl a szociális és a nevelési kérdésekre egyaránt. Ezzel a korabeli bünyügi politika megteremtette a jogi feltételeit annak, hogy a fiatalkorúak bírósága az állami gyermek- és ifjúságvédelem központi szervévé váljon.

Az első világháború kitörését követő háborús helyzetben természetesen lehetetlenné vált a növekvő kriminalitással együtt járó intézethálózati bővítés. A férőhelygondok elsőként a javítóintézetekben jelentkeztek, ezeket a gondokat azonban sajátos módon oldották meg: 1914 és 1915-ben a befogadottak intézeti tartását lényegesen lerövidítették, 1916 elejétől pedig az arra alkalmasakat katonai szolgálatra hívták be. Ez utóbbi az is indokolta, hogy ettől az időtől kezdve az aszódí, a kolozsvári, a székesfehérvári és a kassai intézeteket a kormány katonai cé-

lokra igénybe vette, ezzel csaknem 1000 fővel csökkentve a befogadható létszámot. Az intézetekben, a korábbi évtizedekben kialakított kedvező nevelői légkört csaknem teljesen felszámolták azzal, hogy a nevelőszemélyzet hadra fogható részét katonai szolgálatba állították. A nevelői légkör romlásának velejárója volt a munkáltatás, valamint az intézeti rend, fegyelem feltételeinek kedvezőtlen alakulása. Nem segítette a javítóintézetek munkáját, hogy a háborús közvélemény azok működéséről két hamis feltételezést táplált: az egyik a növendékek elkényeztetésétől, a másik az eltartásuk költségességéről szóló híresztelés volt. Vámbéry miután 1916-ban személyes élményeket gyűjtött néhány intézetben szenvedélyes hangon ír cáfolatot. Bizonyítja, hogy éppen e hírek ellenkezője az igaz: a növendékek kenyér- és húsellátásának tetemes csökkentése, az egyéb, anyagi és egészségügyi ellátás minimálisra korlátozása rendkívüli helyzetbe sodorta a javítóintézeteket, amelynek csupán egyik kísérőjelensége a szökések számának állandó növekedése.

A háborús évek nem hoztak megnyugtató megoldást a fiatalkorúak fogházügyében sem. A fogházrendelet módosítását (egyszerűsítését) követően a fogházra ítélt fiatalkorúak létszámának emelkedésével az igazságügyi kormányzat folyamatosan szélesítette a fiatalkorúak országos fogház hálózatát. 1917-ben már hat országos fogház, a fiúk számára Cegléd, Győr, Gyula, Kolozsvár, a lányok számára Komárom és Nyitra működik (1917 elején összesen mintegy 550 főnyi fiatalkorú elítélt-létszámmal). A rendkívüli helyzetben természetesen megvalósíthatatlannak tünnek azok a korábbi célkitűzések, amelyek a fiatalkorúak elkülönített, szisztematikus nevelésére irányultak.

A háború utáni gyors politikai változásokkal terhelt időszak és baloldali hatalomátvétel következményeként a Tanácsköztársaság időszakában az ország a lenini büntetőpolitika egyik kísérleti helyévé lett. A fiataikorúak bűnözése elleni küzdelemben a büntetőjogi szabályoktól és elvektől elszakadva, a pedagógiai gondolat központúsága, az igazságügyi gyermekvédelem kiépítése került a bűnügyi politikai törekvések homlokterébe. Az alapfelfogásában jó szándékú, számos vonásában azonban a naiv optimizmus jegyeit viselő intézmények gyakorlati bevalását az újabb politikai fordulattal visszaállított, a Bn.-en és az Fb.-n alapuló fiatakorú büntető igazságszolgáltatás már nem tette vizsgálhatóvá.

A két világháború között a Bn. elvi céljaitól messze eltávolodott ítélkezési gyakorlat évente átlagosan mintegy 600-700 esetben mondott ki fogházbüntetést fiatakorúakra, ennek is mintegy 80 %-a egy hónapon aluli tartamú volt.

A tartósan alacsony létszámú fiatakorú elitelt állomány (amely nem haladta meg országosan a 150 főt) különleges kezelési feltételeinek kialakítására a korabeli büntetőpolitika nem bizonyult érzékenynek. A 20-as évektől három törvényszéki fogházat jelöltek ki: Nyíregyházán a hosszabb ítéletű fiúk, míg az ún. pestvidéki és a pécsi fogházakban a lányok és a fél évnél rövidebb ítéletű fiúk nyertek elhelyezést. A nyíregyházi intézet zárt részében tartózkodó mintegy 40 fő eliteltet kezdetleges körülmények között kézműipari szakmákban (asztalos, szabó-, cipész és kefekötő-ipari), míg mintegy 50 főt a város határában elterülő 750 holdnyi

mezőgazdasági területen foglalkoztatták. A tanoncképzés, az iskolai oktatás feltételei a felnőttek elhelyezését is szolgáló intézetben csupán rövid időszakokban voltak megteremthetők.

A Bn. elveit a büntetőeljárásban realizáló 1913. évi VII. törvény a fiatakorúak bíróságát rendkívül széles hatáskörrel ruházta fel, lehetővé téve az ítélkezés egyéniesítése korlátjainak addig nem tapasztalt lebontását. A XX. század húszas éveitől azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a fiatakorúak eljárási reformja számos akadályba ütközik. A legszembetűnőbb az volt, hogy a bírák nem tudtak élni ítélkezési lehetőségeikkel, eltávolodni a tettől és közeledni az átalakító intézkedés számára felkínálható prospektív, hosszabb tartamú ítéletek kimondása felé. A túlnyomóan rövid tartamú intézkedések pedig alkalmatlanok voltak működésbe hozni a fiatakorúak morális átalakításának mégoly szerény eszközrendszerét is. A vizsgált időszakban kiütközött az is, hogy a fiatakorúak bírái a törvényszékek szervezeteiben másodrangúakká sorolódtak vissza a tevékenységüket körülvevő idegenkedés okán. A háborús évek után tömegtámogatása csökkenésével megroppanó párfogói mozgalom már nem bizonyult olyan lelkes szövetségesnek a fiatakorúak bírāja számára, mint a korábbi években. Ezek az okok vezettek azután odáig, hogy a törvényhozásnak az a szándéka, miszerint a fiatakorúak bíróságai a gyermek- és ifjúságvédelem központi szerveivé váljanak, csak szűk körök között valósulhatott meg.

Dr. Lőrincz József